

Bach-Szczawińska, Cecylia

Z dziejów parku podworskiego w Krynkach

"Biuletyn Konserwatorski Województwa
Podlaskiego", 24, 2018, s. 159-[186]

Zdigitalizowano w ramach projektu pn. Budowa platformy "Podlaskie Czasopisma Regionalne", dofinansowanego z programu „Społeczna odpowiedzialność nauki” Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego (umowa SONB/SP/465121/2020).

Ministerstwo Nauki
i Szkolnictwa Wyższego

Udostępniono do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

CECYLIA BACH-SZCZAWIŃSKA
Krynki

Z dziejów parku podworskiego w Krynkach

W poprzednim numerze „Biuletynu Konserwatorskiego Województwa Podlaskiego” został przedstawiony artykuł o rozplanowaniu przestrzennym Krynek, który zaczęto realizować w XVIII wieku w czasach Antoniego Tyzenhauza. Omówiono wówczas główny element nowego układu urbanistycznego miasta, składającego się z sześciobocznego rynku i dwunastu promieniście wybiegających z niego ulic, którego autorem był włoski architekt Józef de Sacco¹. Widnieje on na odnalezionej w archiwum lwowskim mapie z tego okresu, noszącej tytuł *Planta miasta JKM oraz Dworu Krynek sporządzona roku 1780*². Według powyższego dokumentu drugą ważną część składową owego rozplanowania stanowiła siedziba Guberni Kryńskiej, zwana Dworem. Historii tego miejsca poświęcony jest niniejszy artykuł.

Miasteczko Krynki to miejscowość położona dzisiaj przy granicy państwowej z Republiką Białorusi, w powiecie sokólskim województwa podlaskiego. Do trzeciego rozbioru Polski znajdowała się w Ekonomii Grodzieńskiej, leżącej w województwie trockim na obszarze Wielkiego Księstwa Litewskiego. Na bogatą historię Krynek, sięgającą prawie sześciuset lat, miało wpływ położenie przy ważnym trakcie komunikacyjnym Kraków-Wilno³. Szlakiem tym w XV-XVII wieku poruszały się orszaki królewskie, poselskie i kupieckie⁴. Na potrzeby obsługi tej drogi zbudowano w Krynkach dwór wielkksiążęcy (istniał już przed rokiem 1429⁵), który obciążony był obowiązkiem dawania stacji i podwód na rzecz panującego w czasie jego podróży⁶. W XVI wieku z osady przydworskiej rozwinęło się miasto obdarzone przez królów polskich licznymi przywilejami⁷.

Tematem artykułu jest zarys dziejów założenia dworsko-ogrodowego (parkowego) w Krynkach, zwanego dzisiaj przez mieszkańców „starym parkiem”. Położone jest ono na niewielkim wzniesieniu na południowy zachód od miasta w pobliżu ul. Kościelnej, przechodzącej poza cmentarzem katolickim w lokalną drogę do Gródka. Z trzech stron otoczone jest polami uprawnymi, a od północnego wschodu sąsiaduje z zalewem. Wpada do niego rzeka Krynka, mająca swoje źródło u podnóża południowo-wschodniej części wzgórza, która płynąc wzdłuż założenia parkowego stanowi jego wschodnią granicę. Zbiornik wodny o powierzchni ok. 5 ha powstał na początku lat 80. XX w. Łączna powierzchnia parku wynosi ok. 13 ha. Przecinają

go dwa ciągi komunikacyjne przebiegające: jeden w kierunku wschód – zachód, drugi z północy na południe. Obie drogi krzyżują się obok miejsca dawnej siedziby właścicieli⁸. Obiekt został wpisany do rejestru zabytków decyzją KL.WKZ-680/4/75 z dnia 12.05.1975 nr rej. 354.

Miejsce, zwane dzisiaj parkiem podworskim, utożsamiane jest z lokalizacją dworu monarszego, w którym w 1434 roku doszło do spotkania króla polskiego Władysława Jagiełły z Wielkim Księciem Litewskim Zygmuntem Kiejstutowiczem, a w XV-XVI wieku zatrzymywali się tu królowie polscy⁹. Krynki, jako punkt etapowy na trasie przejazdów pomiędzy Krakowem i Wilnem, wielokrotnie gościły głowy koronowane, urzędników i posłów królewskich. Potwierdzają to itineraria zestawione dla poszczególnych władców na podstawie zachowanych dokumentów¹⁰. Czy rzeczywiście dwór monarszy można łączyć z parkiem dworskim?

Najstarszy znany inwentarz Krynek pochodzi z roku 1578. Zawiera dokładny opis zabudowań dworskich z XVI wieku. Jako budynki mieszkalne wymienia *dom wielki sosnowy* oraz cztery domy określane w inwentarzu jako „stare”. Pierwszy z nich na pewno zbudowano później niż pozostałe, o czym świadczy fakt, że okna w nim były już *z błonami szklanymi w ołów wprawione* i tak jak drzwi mocowane na zawiasach. W pozostałych natomiast starych budynkach mieszkalnych, składających się zaledwie z paru izb, komory i pomieszczeń pomocniczych, drzwi osadzono na drewnianych biegunach. W skład budynków dworskich, oprócz pięciu domów, wchodziły: dwie stajnie, gumno, chlew, łaźnia, browar, świrzeń, piekarnia oraz wrota wjazdowe z turmą. Na dworskim terenie znajdowały się jeszcze trzy ogrody, w tym jeden duży warzywny oraz sadzawka przy browarze¹¹. Z opisu zabudowy gospodarczej, ograniczonej tylko do budynków niezbędnych do funkcjonowania centrum zarządzającym włością kryńską, można wnioskować, że ówczesny dwór pełnił głównie funkcje mieszkalne i administracyjne¹².

Funkcje gospodarczo-produkcyjne zostały przeniesione do dwóch folwarków, zlokalizowanych poza Krynkami, utworzonych przypuszczalnie na mocy ustawy wołocznej Zygmunta Augusta z 1557 roku¹³. Jeden z nich powstał w Porzezczu (3 km na wschód od Krynek) pomiędzy ujściami Krynki i Nietupy do Świsłoczy, stąd też jego nazwa „Świsłocz”, wymieniona w inwentarzu z 1578 roku. Folwark zawierał 9 włók ziemi uprawnej, ale głównie nastawiony był na hodowlę bydła. Jego zabudowę gospodarczą stanowiły przede wszystkim budynki inwentarskie: obory i chlewy oraz gumno i brogi do suszenia siana. Przy folwarku osadzono 17 ogrodników. Drugi z folwarków dworskich ulokowano na zachód od Krynek w miejscowości Ostrówek. Składał się z 21 włók ziemi, na której uprawiano różne gatunki zboża oraz groch i grykę. Jako zabudowę inwentarz wymienia jedynie dwór nad dwiema sadzawkami; *obory ani bydła nie masz*¹⁴. W roku 1650 oba folwarki zniesiono, oddając je w dożywocie różnym osobom. Wpływ na to miał fakt zniszczenia zabudowań dworskich w Krynkach oraz przejście chłopów na czynsz¹⁵.

Inwentarz z 1578 roku nie podaje lokalizacji zespołu dworskiego w przestrzeni Krynek. Czy mógł znajdować się w miejscu obecnego parku podworskiego? Szereg dokumentów pozyskanych w ostatnich latach w archiwach krajowych i zagranicznych daje inną odpowiedź. Dwór monarszy, w którym zatrzymywały się orszaki królewskie, znajdował się na wprost kościoła św. Anny po drugiej stronie dzisiejszej ul. Kościelnej¹⁶. Wymieniony powyżej dokument z 1578 roku w zasadzie

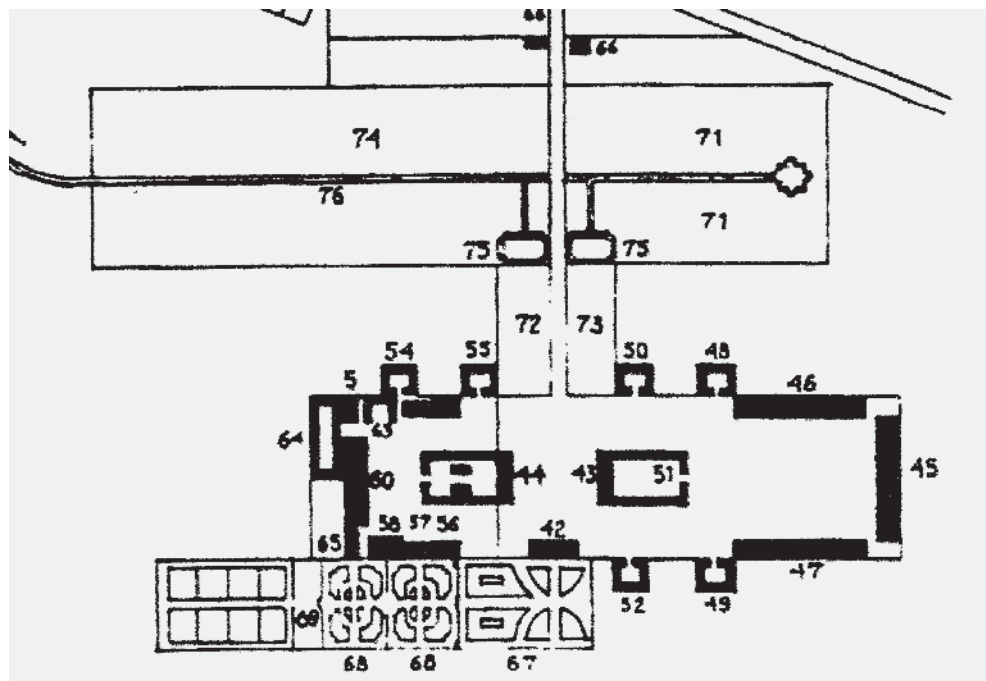

1. Krynki na mapie ekonomii grodzieńskiej; Karta Guberni Kryńskiej, 1795.

AGAD, Zb. Kart., sygn. 66-3, ark. 2.

Krynki on a map of the Grodno royal estate; Charter of the Krynki Gubernia, 1795.

Source: AGAD, Zb. Kart. call. no. 66-3, sheet. 2.

2. Krynki. Planta Miasta JKM oraz Dworu Krynek sporządzona Roku 1780. Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie, sygn. f. 201, op. 4, nr 1680, za: W. Morozow, *Cechy klasycyzmu w planach posiadłości królewskich ekonomii grodzieńskiej końca XVIII wieku*, [w:] „Klasycyzm i klasycyzmy. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki”, Warszawa 1994, s. 151-152.

Krynki. Planta Miasta JKM oraz Dworu Krynek sporządzona w Roku 1780. Central State Historical Archives of Ukraine in Lviv, call no. f. 201, op. 4, no. 1680, after: W. Morozow, *Cechy klasycyzmu w planach posiadłości królewskich ekonomii grodzieńskiej końca XVIII wieku*, [in:] *Klasycyzm i klasycyzmy. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1994, pp. 151-152.

jako jedyny podaje szczegółową charakterystykę kryńskiego dworu. Do drugiej połowy XVIII wieku żaden inny inwentarz nie zawiera opisu zabudowań dworskich w Krynkach. Jaka była tego przyczyna? Odpowiedź na to pytanie daje porównanie ze sobą rewizji i opisów Krynek z XVII i pierwszej połowy XVIII wieku.

W roku 1650 sporządzony został spis dochodów ziemskich z królewszczyzn w Wielkim Księstwie Litewskim. W czasie lustracji Krynek nie opisano miejscowego dworu, ponieważ już nie istniał. Prawdopodobną przyczyną jego zniknięcia był pożar, który wybuchł w 1648 roku. Fakt ten potwierdza ten sam dokument: *za czym też w wielkim niebezpieczeństwie od ognia, czego strzeż Boże, jako i niedawno przez tych lat odnieśli szkodę*¹⁷. Zresztą, o tym, że zabudowań dworskich w tym czasie już nie było, informuje ta sama lustracja. *Jeśli by też rozkazanie JKM zaszło Dwór w Krynkach budować, tedy mają [włościanie – przyp. C.B.-S.] drzewo z puszcze wywieźć i [w] budynku dopomagać*. Powinność taka, czyli obowiązek pracy przy wznoszeniu kryńskiego dworu, została naznaczona mieszkańcom kilku okolicznych wsi¹⁸. O nieszczęściu, które dotknęło w tym czasie Krynki, informuje także zapis w księgach metrycznych kościoła św. Anny, sporządzony na koniec 1648 roku. Ówczesny duszpasterz kryński ks. Maciej Dzierzgowski wpisał do metryki notatkę: *Rok minął z największą szko-*

3. Krynkі. Fragment mapy z 1887 roku z układem przestrzennym Krynek. Na południowy zachód od miasta widoczne założenie dworskie z drugiej połowy XIX wieku.
Źródło: [http://maps.mapywig.org/m/Russian_and_Soviet_maps/series/042K/LXXVII-A_\(KRINKI\)_XII.1931_VpB.jpg](http://maps.mapywig.org/m/Russian_and_Soviet_maps/series/042K/LXXVII-A_(KRINKI)_XII.1931_VpB.jpg) (dostęp 20.03.2018).

Krynkі. Fragment of a map from 1887 with the spatial configuration of Krynkі. To the south-west a visible manorial premise from the second half of the nineteenth century.
Source: [http://maps.mapywig.org/m/Russian_and_Soviet_maps/series/042K/LXXVII-A_\(KRINKI\)_XII.1931_VpB.jpg](http://maps.mapywig.org/m/Russian_and_Soviet_maps/series/042K/LXXVII-A_(KRINKI)_XII.1931_VpB.jpg) (accessed on: 20 March 2018).

dą i utrapieniem¹⁹. Jako że budynki dworskie stały w bliskim sąsiedztwie plebanii, można przypuszczać, że wpis miejscowego kapłana dotyczył właśnie pożaru. Od tego momentu do drugiej połowy XVIII wieku brak jest jakichkolwiek informacji o istnieniu założenia dworskiego w Krynkach.

Po zniszczeniu dworu jego funkcję, gospodarczo-administracyjnego centrum włości kryńskiej, spełniał budynek mieszkalny, stojący naprzeciw kościoła, przeznaczony na użytkowanie przez podstarościego kryńskiego. Nie mając czego opisać w inwentarzu, rewizor stwierdził, że: *tylko przy Mieście Krynkach izba biata z komorą nad Świśtoczą (?) przed Kościołem Farskim jest zostawiona, którego siedliska, na którym budowanie stoi z ogrodem, temuż panu podstaroścemu na wychowanie jarzyn ogrodowych z pomiary terażniejszej oddanemu nalazło się morgów 10 prętów 10 wolne bez płatu*²⁰. Widocznie nie spłonęła cała zabudowa dworska, więc podstarości kryński korzystał z budynków, które ocalały²¹.

O wcześniejszej lokalizacji dworca królewskiego obok kościoła, ale też o fakcie jego zniknięcia, informuje kolejny inwentarz Krynek z 1680 roku, sporządzony podczas rewizji generalnej ekonomii grodzieńskiej: *Teraz wymierzono te morgi, których się znalazło 11 z pomiary terażniejszej, a te morgi leżą blisko kościoła Dworzysko*

zwane, gdzie przed tym Dwór bywał²². Oba inwentarze wykazują, że chodzi o tę samą lokalizację placu dworskiego o powierzchni ok. 11 morgów (w bliskim sąsiedztwie świątyni katolickiej), na którym do połowy XVII wieku stał dwór monarszy.

Odbudowa założenia dworskiego była jednakże planowana. W związku z tym na mieszkańców Krynek nałożono obowiązek: *na pobudowanie Dworu drzewo jedno wielkie z włóki po sążni sześciu przywieźć mają. Także z placu każdego osiadłego drzewo jedno po sążni trzech, w marcu przyszłym miesiącu na dawne Dworzyszczce, aby przywieźli i wystawili mieszczanie, władzą Naszą Commisarską przykazujemy*²³. Inwestycja jednak nie została zrealizowana i dworu nie odbudowano, o czym świadczą inwentarze miasta z pierwszej połowy XVIII wieku. Komisarz JKM Michał Dąbrowski, rewidujący Kryнки w 1712 roku, stwierdził, że pomimo nowej ordynacji z 1680 roku, nakazującej mieszczanom kryńskim dostarczenie drewna do budowy, *na co i Plac Dworzyszczce ex opposito kościoła zostawiony, co do skutku nie przyszło*. Wnioski nasuwają się same – w roku 1712 nadal nie było dworu w Krynkach²⁴.

Taki stan rzeczy nie zmienił się w latach następnych. Przy objęciu ekonomii grodzieńskiej przez Jerzego Detloffa Fleminga w 1735 roku sporządzono opis budowli dworskich w Krynkach. Głównym budynkiem założenia był dom mieszkalny o skromnym wyglądzie: *Izba biała z drzwiami na żelaznych zawiasach, w izbie i komorze podłoga z tarcic, w której drzwi dwoje na zawiasach, w izbie okien troje, w komorze dwoje, piec zielony z kominem. Przeciwko tej izby przez sień, piekarnia, drzwi do niej na biegunie, okien troje. Piec do pieczenia chleba z ławami. Obok piekarni komora, do której drzwi na biegunie, do sieni drzwi dwoje na biegunach, komin z sieni wyprowadzony nad dach, pod kominem kuchenka mała, w sieni schody na górę nad izbę białą gdzie schowanie, dach dranicami pobity. W izbie białej stół, ław dwie*. Powyższy opis wskazuje, że jest to ten sam budynek podstarościński, wymieniony w inwentarzu z 1650 roku i jeden z czterech „starych” domów wykazanych w inwentarzu z 1578 roku. W skład zabudowy wchodziły jeszcze: dwie stajnie, gumno, chlew, kuchnia, świreń, browar przy sadzawce oraz wrota wjazdne²⁵. Takie same budowle gospodarcze wymienione są w inwentarzu z XVI wieku²⁶. Porównując powyższą charakterystykę zabudowy dworskiej z inwentarzem Krynek z 1578 roku można stwierdzić, że do połowy XVIII wieku miejscem lokalizacji centrum, zarządzającym Kluczem Kryńskim, czyli dworu kryńskiego, był teren naprzeciwko kościoła św. Anny.

Początki zagospodarowania terenu, znanego dzisiaj jako park podworski w Krynkach, należy wiązać z działalnością Antoniego Tyzenhauza, podskarbiego nadwornego litewskiego, który w roku 1765 objął zarząd nad ekonomiami królewskimi na Litwie. Ekonomie powstały na mocy przywileju Zygmunta III z dnia 28 stycznia 1588 roku, zatwierdzonego przez sejm w 1589 roku. Wtedy to z ogólnego skarbu koronnego wydzielono tzw. „dobra stołowe”, z których dochód miał iść na utrzymanie dworu królewskiego. Na ten cel przeznaczono między innymi włości grodzieńskie z dworami: Horodnica, Nowy Dwór, Kryнки, Odelsk, Łabno, Kuźnica i innymi. Z tych dóbr utworzono ekonomię grodzieńską²⁷.

Podział administracyjny poszczególnych ekonomii ulegał zmianom, które wprowadzali kolejni administratorzy i dzierżawcy. W XVII i pierwszej połowie XVIII wieku dzieliły się one na klucze i wójtostwa, składające się z kilku wsi. Za sprawą Antoniego Tyzenhauza, którego ambicją było znaczne zwiększenie dochodów z domen królewskich, w drugiej połowie XVIII wieku ustalili się nowy podział

4. Krynki. Schematyczny plan majątku Krynki z 1896 roku. Widoczny zespół dwóch równoległych budynków gospodarczych oraz trzy stawy. *Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Grodnie.*
Krynki. Schematic plan of the Krynki landed estate in 1896. Visible complex of two parallel farm buildings and three ponds. *Source: National Historical Archives of Belarus in Grodno.*

ekonomii. Polegał on na skupieniu administracji kilku kluczy w jeden zarząd, tak zwane „gubernie”, które miały spełniać najważniejsze potrzeby podległych kluczy. Krynki zostały siedzibą utworzonej w 1765 roku Guberni Kryńskiej, na terenie której umieszczono również zarząd Klucza Kryńskiego i do trzeciego rozbioru Polski należały do ekonomii grodzieńskiej²⁸. W pierwszym roku funkcjonowania guberni w jej skład wchodziło 5 kluczy ekonomicznych: kryński, łunnieński, mostowski, kraśnicki i kwasowski²⁹. W drugim roku wydzielono dwa nowe klucze – odelski i olszański³⁰. W roku 1783 w skład Guberni Kryńskiej wchodziło: 6 kluczy (kryński, ostrowski, słojskowski, odelski, dubowski i kamioński), 2 miasteczka – Krynki i Odelsk, 2 uroczyska – Kłodno i Szaciły oraz 43 wsie³¹. Pod koniec lat 80. XVIII w. wydzielono niewielki Klucz Trojgielski, obejmujący awuls i wieś Trejgle (istniał w 1789 r.)³².

W początkowym okresie funkcjonowania guberni przystąpiono do organizacji i budowy nowych siedzib na potrzeby sprawnego zarządzania dobrami skarbowymi. Gubernie lokalizowano w bliskim sąsiedztwie ośrodków miejskich, nadając im założenia przestrzenne, tworzone według planów modelowych. Takie plany przewidziane były dla większych i mniejszych guberni, także dla kluczy wielkich, średnich i małych³³. Miejsce powstania Guberni Kryńskiej, zwanej często Dworem, znane jest z kilku XVIII-wiecznych map: *Planty miasta JKM oraz Dworu Krynek* z 1780 roku³⁴, mapy ekonomii grodzieńskiej Józefa Markiewicza z 1781 roku³⁵ oraz Karty

Guberni Kryńskiej z 1795 roku³⁶. Dwie ostatnie pokazują tylko lokalizację w przestrzeni miasta i bardzo schematyczną kompozycję założenia.

Pierwsza z map przedstawia projekt nowego rozplanowania przestrzennego Krynka, którego autorstwo przypisywane jest włoskiemu architektowi Józefowi de Sacco³⁷. Jednym z elementów owego układu urbanistycznego było założenie dworsko-ogrodowe siedziby Guberni Kryńskiej. Miała być ona powiązana z gwiaździstym układem miejskim poprzez jedną z ulic, dla której przewidziano nazwę „Dworna” (obecnie ulica Kościelna). Według legendy, dołączonej do planu, w skład zabudowy gubernialnej miały wchodzić budynki o różnym przeznaczeniu (pisownia oryginalna): 1. Pałac gubernatorski; 2. Oficyna podstarosieńska; 3. Oficyna fabryczna; 4. Gumno; 5. Obora; 6. Odryna; 7. Świnnik; 8. Stajnia podstarosieńska; 9. Drwotnia podstarosieńska; 10. Podwórze i kotuch dla ptastwa; 11. Drwotnia gubernatorska; 12. Kuźnia i piec garncarski; 13. Folwark gubernatorski; 14. Stajnia i wozownia gubernatorska; 15. Magazyn na skład różnego drzewa; 16. Dziedziniec do tegoż magazynu; 17. Szopa na słomę; 18. Świnnik; 19. Browar; 20. Bednarnia; 21. Dziedziniec do bednarni; 22. Szopa dla furmanów fabrycznych; 23. Drwotnia do browaru; 24. Wołownia; 25. Bośniacy; 26. Ogród spacerowy; 27. Ogród pateryzowy; 28. Pszelnik; 29. Chmielnik; 30. Ogrody warzywne; 31. Ogrody tytoniowe; 32. Ogrody hanyzowe; 33. Cieletnik; 34. Sádzawki dla ptastwa; 35. Kanat; 36. Staw³⁸.

Charakterystyczne cechy, które autor planu zaprojektował dla tego założenia, to: powiązania osiowe, rozbudowane zaplecze gospodarcze dwóch oficyn z dziedzińcami, tarasy ogrodowe oraz sadzawki. Według projektu miały powstać dwa osobne ogrody w kształcie prostokąta, nie powiązane osiowo z całą kompozycją. Ogród ozdobny miał znajdować się w części zachodniej, a jedna z kwater sąsiadować z domem gubernatorskim, stojącym na zamknięciu głównej osi założenia. Drugi ogród – gospodarczy – przeznaczony do uprawy warzyw, miał być położony pomiędzy zabudową guberni a drogą do Gródka (dziś ul. Kościelna). Autor planu zaprojektował także kanał przecinający wzdłuż ogród użytkowy, który miał powstać po uregulowaniu rzeki Krynki. Prostopadle do kanału biegła aleja dojazdowa do głównego dziedzińca. Po jej obu stronach przewidziano dwie regularne sadzawki. Trzecia sadzawka znajdować się miała przy początku kanału. Zabudowę guberni miały stanowić budynki gospodarcze o różnym przeznaczeniu³⁹.

Co prawda plan datowany jest na rok 1780, jednakże naniesione są na nim budynki wznoszone już w latach 1766-1768 i następnych⁴⁰. Ich realizację potwierdzają rachunki Guberni Kryńskiej z tego okresu. W roku gospodarczym 1766/67 wybudowano m.in. budynek dworny, oficynę podstarościńską, cegielnię i wapienię z szopami. Stanisław Kościalkowski w biografii Antoniego Tyzenhauza wspomina o wznoszeniu w tym czasie wielkich zabudowań gubernialnych, między innymi o *uplantowaniu browaru* w Krynkach (ok. 1767 r.) oraz o innych rozmaitych budowlach gospodarskich⁴¹. W następnym roku obrachunkowym 1767/68 postawiono oficynę fabryczną i gumno⁴². W 1768 roku na rzece Krynce pod miastem wykopano wielki staw, zabierając pod inwestycję 13 działek miejskich i *przy tym stawie młyn mruować zaczęli*⁴³. O kontynuowaniu prac budowlanych w Guberni Kryńskiej w kolejnych latach świadczy jeden z rachunków ekonomii grodzieńskiej, gdzie uwzględniono kwotę 1923 zł *zadatku Rzemieślnikom uczynionego Kontraktu na przyszłą budowlę*⁴⁴. W tym czasie przy guberniach powstawały już warzywniki, co także wykazują rachunki, m.in. wydatki na: *nasiona różne włoszczyzny kupione w Warszawie do zakładanych ogrodów*⁴⁵.

Trudno jest dzisiaj ustalić, w jakim zakresie zabudowę Guberni Kryńskiej, widoczną na mapie z 1780 roku, zrealizowano w czasach Antoniego Tyzenhauza – czy wszystkie budynki powstały i czy umiejscowiono je zgodnie z projektem założenia. Nie pozwala na to zbyt szczupła liczba materiałów źródłowych, szczególnie z lat 70. XVIII wieku. Dokładniejsze dane mamy z następnego dziesięciolecia. W wykazie budowli Guberni Kryńskiej z 1782 roku widnieją budynki określane wtedy jako „stare”. Był to *budynek niegdyś gubernatorski* oraz drewniany browar. Z zabudowań, bez określenia wieku, wymieniono: dwie oficyny, szopę i wapiennię z dwoma piecami, skład na węgle, cztery stajnie, dwie wozownie, spichlerz z ganikiem i kuźnię. W owym dokumencie wykazane są także nowe budowle: *browar o 2 piętrach z kamieni i cegły murowany, dokończenia potrzebujący*, 2 priwety i magazyn fabryczny⁴⁶. Ten ostatni wymieniony jest także w remanencie Klucza Kryńskiego z 1783 roku, przeprowadzonym w celu wyliczenia zaległych dochodów skarbowych z dóbr kryńskich, powstałych jeszcze w czasach Antoniego Tyzenhauza oraz w trakcie trzyletniej dzierżawy ekonomii królewskich przez marszałka koronnego Franciszka Rzewuskiego. Składowano w nim surowce i narzędzia do różnych prac rzemieślniczych: kowalskich, ślusarskich, stolarskich, bednarskich, garncarskich i innych. W dokumencie figurują jeszcze: magazyn prowiantowy, gdzie przechowywano zboże i produkty spożywcze, magazyn kabakowy, w którym znajdowały się urządzenia do produkcji gorzałki i piwa oraz magazyn skarbowy, gdzie składowano m.in. sukno, różne gatunki płótna lnianego, skóry surowe i wyprawione. Nie można dziś stwierdzić, czy były to samodzielne budynki, czy w jednym obiekcie wydzielono poszczególne pomieszczenia magazynowe⁴⁷.

Szczegółowy opis siedziby Guberni Kryńskiej, określanej jako „Dwór”, znany jest dopiero z inventarza ekonomii grodzieńskiej z 1786 roku⁴⁸. Podano w nim charakterystykę wszystkich budynków gubernialnych i kluczowych oraz inne elementy założenia. Według tego dokumentu główną oś kompozycji przestrzennej stanowiła droga dojazdowa od dzisiejszej ul. Kościelnej, dochodząca do dużego, ogrodzonego dziedzińca. Symetrycznie, przy pierzei północnej i południowej placu dworskiego, stały dwie oficyny równej wielkości, zbudowane z ciosanego drzewa, posadzone na kamiennym fundamencie, kryte dachówką. Pierwsza z nich, podstarościńska, pełniła funkcje mieszkalne oraz mieściła kancelarię urzędującego oficjalisty ekonomicznego. *Z pierwszego końca sionki, przedpokój, pokoików 3, kancelaria i apteka, dalej idąc korytarz podłużny i 2 poprzecznych, we środku Sala Stołowa, kredensik przy niej z tarcic przeforsztowany. Schodów drewnianych dwoje na górę i jedno do sklepów. Skład na różne rzeczy i pokoików panieńskich 3. W drugim końcu izba kuchenna, spiżarnia, piekarnia i kuchnia z fajerkami murowana. Na górze salki 2 przeforsztowane, a trzecia bez przeforsztowania, magazynek 1 i dwa składy. Pod tą oficyną na konserwę fruktów, nabiału i warzyw – sklepów murowanych 3. W całej tejże oficynie drzwi futrowanych, gwoździemi nabijanych pięcioro, fasowanych 9, gładkich 20 trzy, na zawiasach, wszystkie z zamkami francuskimi. Pieców z kafel zielonych dziewięć, kominków siedem i krzyżowy piec (...). Okien ze szkła białego w drzewo oprawionych na zawiasach i krukach, z okiennicami na zawiasach z zaszczepekami 32. Stalowanie i podłoga tarciczne, w kuchni i piekarni ceglane*⁴⁹.

Oficina druga Fabryczna z 2ma dymnikami i 4ma kominami nad dach wyprowadzonymi, dachówką pokryta, w której z końca od ogrodu sionki, izb 2 i alkierzy 2, dalej korytarzyków 2 poprzecznych i schody na górę. Po środku Izb Rzemieślniczych sześć: kuź-

nia, ślusarska i kowalska. Na górze salka jedna, stancyi 4 i dwa składy. W całej tej oficynie drzwi futrowanych żelaznymi gwoźdźmi nabitych 5, gładkich i fasowanych 22 na zawiasach wszystkie z zamkami francuskimi, pięcioro z nich z klamkami. Okien ze szkła różnego w drzewo osadzonych na zawiasach z podwójnymi okiennicami, także na zawiasach 27, zamurowanych 5. Pieców kaflanych sześć, kominków osiem i do pieczenia chleba piec ceglany jeden. Stalowanie i podłoga tarciczne, miejscami z cegieł⁵⁰.

Od zachodu dziedziniec zamykał dom mieszkalny przeznaczony dla gubernatora kryńskiego (pałacyk gubernatorski), stojący na wprost drogi dojazdowej, stanowiącej oś kompozycji założenia. Był to: *Budynek z drzewa ciosanego, z dwoma nad dach wyprowadzonymi kominami dranicami kryty, w którym sień, izb z alkierzami pięć, schody na górę. Drzwi na zawiasach jedne, z zamkiem wewnętrznym dwoje z klamkami. Pieców z kafel zielonych dwa, kominków pięć. Drzwi zabitych dwoje, okien dwanaście*. W porównaniu z oficynami był to skromny budynek, który w 1786 roku nie był już użytkowany ze względu na jego stan: *takowy budynek wcale opuszczony, zgodny jednak do mieszkania, choć znacznej potrzebuje reperacji*. Zniszczone były podłogi, sufity i część okien⁵¹.

Inwentarz wymienia także szereg budynków gospodarczych, stojących przy oddzielnych placach z tyłu za oficynami. W skład zabudowy wchodziły: drewniane gumno z kamiennymi słupami, nowa stajnia, 3 chlewy, stara obora, spichlerz magazynowy, kuźnia, węglarnia (przy oficynie fabrycznej), wapiennia z piecem garncarskim i dwoma wapiennymi oraz inne pomniejsze objekty. Po lewej stronie drogi dojazdowej znajdował się: *browar z drzewa starego przestawiony dranicami kryty, w którym sień, rosztarnia, gorzelnia, słodownia, suszarnia i piwnica, (...) horna murowane piwne jedno i gorzelnich dwa*. Można przypuszczać, że budynek browarny został przeniesiony z placu przy kościele, zwanym „Dworzyszcze”, i to o tym obiekcie pisał Kościałkowski. W końcu browaru stała szopa, wsparta na dziewięciu słupach, kryta dranicami, przeznaczona na skład drzewa opałowego i materiałów drewnianych, a obok była ocembrowana studnia z żurawiem. Naprzeciw tego browaru ulokowano trzy chlewy z drzewa starego *mało warte*. Budynek browaru otoczony był ogrodzeniem z *drzewa stojącego, ostro ciosanego, końcami do chlewów wpięrające i brama z wrotami na biegunach do zamka wiszącego okuta, na starej plancie*⁵².

Drugi browar, wymieniony w inwentarzu, murowany z kamieni i cegły, kryty po części dachówką i słomą, był jedyną taką budowlą na terenie założenia (pozostałe budynki były drewniane). Pod nim umieszczono cztery „sklepy”, czyli piwnice. Budynek doświetlało 16 okien z żelaznymi kratami. W 1786 roku inwestycja nadal była nieukończona. Ten fakt stwierdził komisarz, lustrujący dobra kryńskie, który zapisał w inwentarzu, że *browar zewnątrz i wewnątrz potrzebuje dokończenia*. Jak pokazuje historia – budowla ta nigdy nie została dokończona i nie była browarem, jednakże została postawiona zgodnie z przeznaczeniem i z planem z 1780 roku⁵³. Jest to jedyny obiekt, który dotrwał do czasów współczesnych i dzisiaj stanowi malowniczą ruinę.

W inwentarzu z 1786 roku wymieniono i opisano dwa ogrody znajdujące się na terenie założenia. Pierwszy z nich, ozdobny, ulokowano: *w końcu oficyny we dworze, wkoło żerdziami i szpalerem tak z grabiny, lipiny, jako różnego drzewa oprowadzony, w którym dwie pierwsze kondygnacje lipiną i różnym drzewem wysadzone, drugie dwie kondygnacje drzewem fruktowym i chmielem obficie rozmnożonym*. Drugi ogród, gospodarczy, służył do uprawy: *różnej włoszczyzny inspektami przy Browarze drewnianym,*

5. Krynki. Zdjęcie lotnicze wykonane przez niemiecki samolot w 1943 roku. Widoczne rozmieszczenie budynków na terenie założenia parkowego oraz w dawnym majątku Ajonowo. *Zbiory prywatne.* Krynki. Aerial photograph taken from a German airplane in 1943. Visible configuration of buildings in the park premise and the former Ajonowo landed estate. *Source: private collections.*

żerdziami i trzcina opasany⁵⁴. Terenami ozdobnymi zajmowali się ogrodnicy, utrzymywani przez ekonomię przy kosztowniejszych ogrodach, zakładanych w guberniach i kluczach. O zakontraktowanych ogrodnikach, m.in. w Kluczu Kryńskim, informują rachunki za lata 1788/1789⁵⁵. Inwentarz z 1786 roku nie wymienia sadzawek, które według projektu z 1780 roku miały znajdować się po obu stronach drogi dojazdowej do głównego dziedzińca⁵⁶. Sadzawki jednakże były, które wymienia opis parafii kryńskiej z 1784 roku: *Sadzawek trzy znajduje się pod Gubernią JKM między zachodem letnim a zimowym o kroków 200*. Odległość guberni od kościoła wynosiła około tysiąca kroków⁵⁷. Można wnioskować, że sadzawki położone były znacznie bliżej świątyni. Nie mogły więc znajdować się bezpośrednio przy siedzibie guberni po obu stronach drogi dojazdowej i stanowić element kompozycji założenia, widoczny na planie z 1780 roku⁵⁸.

Pewne zmiany w zabudowie Guberni Kryńskiej nastąpiły w roku 1789. Dokonano nowych inwestycji, co miało związek z wielką burzą (być może trąbą powietrzną), która w 1785 roku przeszła nad Krynkami. Zniszczyła gumno w siedzibie Guberni Kryńskiej, a także bóżnicę żydowską w mieście i *wszystkim bardzo zaszkodziła*⁵⁹. Skutki żywiołu musiały być bardzo dotkliwe, gdyż administracja ekonomiczna w 1788 roku przyznała mieszkańcom kryńskim ulgę w podymnym za *zniszczenie domów przez burzę*⁶⁰.

Zrujnowane przez burzę gumno odbudowano po części z nowego i starego materiału. Postawiono budynek z drzewa sosnowego na kamiennym fundamencie

6. Krynki. Widok na wnętrze parku dworskiego – stan z 1988 roku. Fot. Piotr Mastalerz.
Źródło: <http://www.ogrodowy.minigo.pl/index.php/page/krynki> (dostęp 23.04.2018).

Krynki. View of the manorial park interior – state in 1988. Photo: Piotr Mastalerz.
Source : <http://www.ogrodowy.minigo.pl/index.php/page/krynki> (accessed on: 23 April 2018).

7. Krynki. Widok na miejsce lokalizacji budynku mieszkalnego właścicieli majątku – stan z 1988 roku.
Fot. Piotr Mastalerz. Źródło: <http://www.ogrodowy.minigo.pl/index.php/page/krynki> (dostęp 23.04.2018).
Krynki. View of the localisation of a residential building of the owners of the landed estate – state in 1988.
Photo: Piotr Mastalerz. Source: <http://www.ogrodowy.minigo.pl/index.php/page/krynki>
(accessed on: 23 April 2018).

o znacznych rozmiarach: 119 na 21 łokci (ok. 70x12 m). W 1789 roku kamienny browar zamieniono na spichlerz. *Z Browaru na w pół z cegły i kamieni murowanego, wewnątrz nieukończonego, na poniższe Budowiska restaurowano. – Z frontu od Oficyn pod spodem po jednej stronie wciąż sklepów większych 4, mniejszych 5. (...) Po drugiej stronie od Gumna wciąż Obora, na trzy klasy rozdzielona (...). Na drugim piętrze z frontu od oficyn spichrzów małych 4, duży jeden (...). Po drugiej stronie wciąż Gumno, w którym pomost drewniany, (...) przy tymże wokoło mostków dużych 2, mniejszych z poręczami 5. (...) Trzecie zaś piętro nad spichlerzem nieukończone. Całe to Budowisko słomą pod dek pokryte.* Z opisu wynika, że powstał budynek gospodarczy, mający pełnić różne funkcje, zlokalizowany obok kamiennej budowli i połączony drewnianymi pomostami⁶¹. Inwestycję potwierdzają rachunki ekonomii grodzieńskiej za lata 1788/1789, gdzie wykazano *ekspens na wybudowanie i reperację gumien, obór i spichlerza*, wynoszący 1672 zł, który otrzymał ówczesny dzierżawca dóbr kryńskich Adalbert Nowomiejski⁶². Bardziej zwięźle ten obiekt określił komisarz lustrujący Krynki w 1792 roku: *Obora, sklepy, spichrze i gumno z jednym budowiskiem z cegieł i kamieni na browar początkowo wymurowane i uformowane, słomą pod dek pokryte*⁶³.

W tym czasie nastąpiły zmiany w ozdobnym ogrodzie przy budynku gubernatorskim, co wykazuje kolejny inwentarz Krynek z 1792 roku. W dokumencie zapisano, że: *przeniesiono drzewo fruktowe na Nową Plantę z frontu między oficynami, ulicami usadzone, na około tych ulic poręczami ozdobione*⁶⁴.

W 1795 roku, po podziale Rzeczypospolitej pomiędzy trzech zaborców, Krynki znalazły się w cesarstwie rosyjskim i były pod panowaniem carów do pierwszej wojny światowej. Dawne miasto królewskie przeszło na własność rządu carskiego. W tym czasie zostało ono podzielone, wraz z okolicznymi ziemiami i wioskami, pomiędzy wysokich urzędników carskich Iwana Sokołowa i Pawła Diwowa⁶⁵. Dokumenty z końca XVIII wieku świadczą jednak, że podział dóbr kryńskich nie odbył się od razu i bez kłopotów. Pierwotnie Krynki, wraz z dawną siedzibą Guberni Kryńskiej, folwarkiem Łapicze i kilkoma okolicznymi wioskami otrzymał senator Sokołow. Odbyło się to na mocy ukazu Katarzyny II z dnia 12 listopada 1796 roku⁶⁶. Jednakże Litewska Komisja Skarbowa stwierdziła, że było to nieformalne, co mogło mieć związek ze śmiercią imperatorowej pięć dni później (17 listopada). Komisja nakazała więc odebrać Sokołowowi część Klucza Kryńskiego na rzecz Pawła Diwowa, co zatwierdził rosyjski senat⁶⁷.

W 1797 roku sporządzono kolejny inwentarz Krynek. Nosi nagłówek: *Opisanie zabudowania dwornego na schedę Wielmożnego Diwowa*, a więc w tym roku dawna siedziba Guberni Kryńskiej była przewidziana dla Diwowa. Iwan Sokołow wymieniony jest w inwentarzu tylko jako posiadacz młyna przy stawie⁶⁸. Z zawartego w dokumencie opisu budynków gubernialnych i kluczowych rysuje się obraz raczej negatywny. Obie oficyny popadały już w ruinę, o czym świadczy ich stan podczas lustracji. W oficynie mieszkalnej (dawniej podstarościńskiej) nastąpiły zmiany w układzie pomieszczeń. Wydzielono nowe korytarze, a większe izby przegrodzono tarciami, miejscami *starymi i pogniętymi*. Jeden z kominów rozebrano od dołu i utrzymywał się tylko na legarach kominowych. W gorszym stanie była dawna oficyna fabryczna. W 1797 roku nie istniały już izby rzemieślnicze. W niektórych pomieszczeniach nie było podłóg i posadzek, część pieców była rozebrana, a kominki niesprawne. Negatywny obraz dopełniają zniszczone lub popsute drzwi. W złym

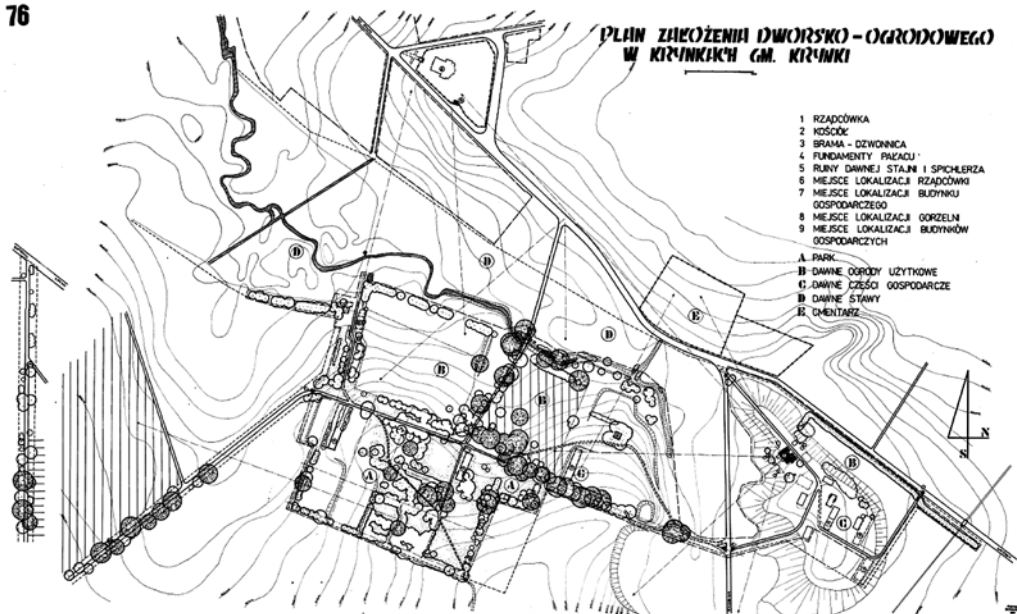
stanie były okna, których pierwotnie w budynku oficyny było 32. Pięć z nich założono w dawnych czasach tarcicami, natomiast cztery zostały niedawno zamurwane cegłą. Większość okien nie miała szyb, część popękanych i założonych kawałkami szkła i tylko nieliczne były całe⁶⁹.

Przez pewien czas trwały spory dotyczące podziału dóbr kryńskich pomiędzy nowych właścicieli. Dzielono ziemię i „dusze” podatkowe. We wrześniu 1797 roku na polecenie Litewskiej Komisji Skarbowej przybył do Krynek mierniczy powiatu grodzieńskiego Adam Todt, który miał dokonać podziału majątku ziemskiego oraz zabudowań dworskich pomiędzy obu urzędników carskich. Paweł Diwow otrzymał budynki po prawej stronie drogi dojazdowej do głównego dziedzińca. W podziale przypadły mu: dawna oficyna fabryczna, kamiennie-ceglane gumno, drewniany magazyn oraz połowa ogrodzenia dworskiego. Iwan Sokołow otrzymał zabudowania po lewej stronie: oficynę podstarościńską, gumno, koniusznię, piekarnię, browar z suszarnią i słodownią, drewnianą oborę oraz drugą część ogrodzenia. Dokument nie wymienia budynku gubernatorskiego. Nie wiadomo, czy już wtedy nie istniał, czy tylko nie został ujęty w podziale⁷⁰.

Jak długo Diwow i Sokołow trzymali wspólnie siedzibę dawnej Guberni Kryńskiej, nie można dzisiaj stwierdzić, i czy rzeczywiście do tego doszło. Można przypuszczać, że Diwow w niedługim czasie rozpoczął budowę nowego zespołu dworskiego po przeciwnej stronie miasta i już w 1804 roku ta część Krynek zwana była Dywopolem⁷¹. Inwentarz kościoła kryńskiego z 1809 roku mówi, że z jego funduszu ziemskiego: *niedawnymi czasy grunt na dwór zabrany został (...) pod Geniuszami⁷² przez JW. Dywowa, Sowietnika aktualnego, na którym gruncie dwór, gumno i inne budynki gospodarskie pobudowano⁷³*. Powstanie nowego zespołu dworskiego w innym miejscu potwierdza również wizytacja generalna kościoła św. Anny w Krynkach z 1820 roku, w której wykazano ziemie kościelne, uszczuplone o pewne grunty, *gdyż morgów pięć odebrano do części JW Dywowa i na tym gruncie dwór postawiono⁷⁴*.

O okresie, kiedy właścicielem tej części majątku i dawnej Guberni Kryński był Iwan Sokołow, w zasadzie nic nie wiadomo. Brak jest informacji, czy zaszły jakieś zmiany w założeniu przestrzennym i czy nadal istniała zabudowa, wymieniona w 1797 roku. Być może już w tym czasie rozebrano część budynków, określanych w końcu XVIII wieku jako „stare” lub będących w złym stanie, np. oficynę fabryczną.

Na lata gospodarowania Sokołowa w kryńskim majątku przypadła wyprawa wojsk napoleońskich na Moskwę. Przemarsze różnych armii przez Grodzieńszczyznę w latach 1812-1813 zapewne miały negatywne skutki także dla Krynek. O pobycie oddziałów rosyjskich w mieście i okolicy w grudniu 1812 roku informują raporty wojskowe ich dowódców: pułkownika Józefowicza, sztabskapitana Lewensterna, pułkownika Andrianowa. Niektóre z raportów pisane były z Krynek⁷⁵. Zarówno wojska rosyjskie, jak i francuskie dokonywały zajęcia prowiantu oraz furazu z miasta i okolicznych wsi. Dokumenty przechowały dane o ciężarach ponoszonych przez ludność z majątku Sokołowa na rzecz wojujących armii. Składały się na nie: podatek pieniężny, zboże w ziarnie (owies, żyto), gryka, drób, chleb, słoma. Najwięcej wojsko potrzebowało siana, którego łącznie z dworu Sokołowa i podległych mu włościom należało przekazać ponad tysiąc pudów (prawie 17 ton)⁷⁶. Można przypuszczać, że okres wojny napoleońskiej odbił się negatywnie na tym majątku, co miało duże znaczenie w następnych latach.

8. Krynki. Plan założenia dworsko-ogrodowego w Krynkach – stan z 1988 roku. Plan sporządzony dla potrzeb *Katalogu parków i ogrodów zabytkowych województwa białostockiego*.
 Źródło: <http://www.ogrodowy.miniogo.pl/index.php/page/krynki> (dostęp 23.04.2018).

Krynki. Plan of the manor-garden premise in Krynki – state in 1988. 1988. Plan made for *Katalog parków i ogrodów zabytkowych województwa białostockiego*.
 Source: <http://www.ogrodowy.miniogo.pl/index.php/page/krynki> (accessed on: 23 April 2018).

Nowa karta w historii podworskiego parku rozpoczęła się w roku 1834. Aktem kupna – sprzedaży z dnia 28 czerwca tego roku część majątku Krynki, należąca wcześniej do Iwana Sokołowa, nabył Jan Tadeusz Feliks Wincenty de Virion, herbu Leliwa, syn Karola Józefa⁷⁷, były podkomorzy grodzieński i kawaler Orderu św. Włodzimierza. Majętność zbywali spadkobiercy Sokołowa (on sam prawdopodobnie już nie żył), którym dobra kryńskie przypadły po ojcu na mocy testamentu, potwierdzonego 17 lipca 1830 roku. Dokument wymienia trzech synów Iwana, noszących nazwisko Sokołow: Michała i Dymitra Mikołajewiczów oraz Andreja Aleksiejewicza. Nie wiadomo, jakie związki rodzinne ich łączyły, gdyż żaden z nich nie miał określenia po ojcu „Iwanowicz”. Po żonie Iwana Sokołowa, Awdocji, sukcesorami byli Aleksander i Aleksiej Usow (prawdopodobnie synowie z wcześniejszego małżeństwa). Transakcja opiewała na kwotę 36 tys. rubli w srebrze. W chwili podpisania umowy cały majątek był w zastawie w radzie opiekuńczej Domu Cesarskiego w Sankt Petersburgu za pożyczkę w wysokości 41 850 rubli oraz w wekslach na kwotę prawie 14 tys. rubli. Jan de Virion, kupując majątek Krynki, musiał wziąć go z długiem⁷⁸. Jak można przypuszczać, to wielkie zadłużenie powstało w czasach Iwana Sokołowa lub jego spadkobierców.

Za czasów Jana de Viriona w założeniu dworsko-ogrodowym nastąpiły pewne zmiany (być może częściowo już wcześniej). Brak źródeł z tego okresu nie pozwala ustalić, jakie dokładnie były to zmiany. Co prawda w 1845 roku został

sporządzony szczegółowy inwentarz majątku Jana de Viriona, jednak dotyczył on głównie posiadanej ziemi, liczby mieszkańców (zarówno części Krynek, jak i przynależnych wsi) oraz powinności i obowiązków ludności. W dokumencie brak jest natomiast opisu siedziby dworskiej⁷⁹. Owe zmiany można stwierdzić na podstawie mapy z 1856 roku, na której schematycznie zaznaczono układ przestrzenny założenia. Na jej podstawie można zauważyć, że w tym czasie nie istniał już dawny budynek gubernatorski na osi drogi dojazdowej oraz oficyna fabryczna, stojąca po prawej stronie głównego dziedzińca. Zmniejszyła się ilość budynków gospodarczych w południowej części założenia, opisywanych w inwentarzach z XVIII wieku. Zmianie uległ przebieg drogi dojazdowej od ul. Kościelnej. Mapa wykazuje, że w miejscu dawnej oficyny podstarościńskiej nadal stał budynek, nie wiadomo jednak, czy ten sam, czy wybudowano nowy. Istniała też kamienna budowla oraz browar z gorzelnią⁸⁰.

Gorzelnictwo było ważnym źródłem dochodów majątku, dlatego już w roku 1862 Jan de Virion przystąpił do budowy nowej gorzelnii (oznaczonej numerem 23). Zbyt na produkowany alkohol zapewniały cztery własne karczmy, znajdujące się w różnych punktach miasta⁸¹. Zakład, w którym pracowało sześciu robotników, oddawany był w zarząd różnym osobom⁸².

Po śmierci właścicieli Krynek: Marianny de Virion, z d. Brunnow, i jej męża Jana Tadeusza pozostał majątek ruchomy i nieruchomy⁸³. W dniu 4 grudnia 1877 roku został przeprowadzony polubowny podział majątności Jana Tadeusza pomiędzy jego czterech synów: Stanisława, Włodzimierza, Mieczysława i Kazimierza. Majątek Krynki, z należąca do niego ziemią w liczbie ponad 741 dziesięcin, otrzymał Włodzimierz Władysław (ur. w 1833 r., zm. w 1896 r.). Do tego przypadły mu przy podziale nieruchomości: młyn w Krynkach, folusz z młynem w Służkach, gorzelnia, karczmy w mieście i dom w Łapiczach. Całość oszacowano na 42 tys. rubli w srebrze⁸⁴.

Pomimo dużych trudności finansowych, wynikłych z zadłużenia majątku, Włodzimierz de Virion rozbudował gospodarstwo. Dokładne założenie dworskie z tego okresu i zmiany wprowadzone w jego wnętrzu widoczne są na mapie Krynek z 1887 roku⁸⁵. Wynika z niej, że poprowadzono nowe ciągi komunikacyjne w przebiegu z północy na południe. Główna aleja nowej kompozycji przestrzennej, łącząca się pod kątem prostym z drogą dojazdową, została wytyczona w kierunku kamiennego spichlerza (gumna), przy którym się rozwidlała. Na wschód wytyczono drogę prowadzącą do kościoła św. Anny, w pobliżu której ulokowano dwa stawy. W kierunku północno-zachodnim szła wysadzana drzewami aleja, łącząca założenie dworskie z gościńcem białostockim. Wytyczono aleję, idącą od drogi dojazdowej na południe wzdłuż koryta rzeki Krynki, na zamknięciu której stała gorzelnia i browar. Od tych budynków poprowadzono drogę gospodarczą w kierunku cmentarza katolickiego (prostopadle do drogi na Gródek). W miejscu dawnego dziedzińca głównego utworzono owalny podjazd przed budynkiem mieszkalnym. Czy to był dwór Virionów, czy jedna z dawnych oficyn, trudno dziś stwierdzić. Przedłużeniem głównej alei w kierunku południowym był ciąg komunikacyjny o znaczeniu gospodarczym, idący w stronę pobliskiego wzgórza i przecinający drogę do Ostrowa. Mapa z 1887 roku wykazuje, że już w tym czasie we wnętrzu założenia dokonano licznych nasadzeń, nadając mu charakter parkowy⁸⁶.

Włodzimierz wybudował na wzgórzu nową część gospodarczą, gdzie oprócz budynków hodowlanych i magazynowych wzniesiono drewniany dom. Te-

ren wokół został obsadzony drzewami liściastymi, m.in. wzdłuż drogi do Gródka i w sąsiedztwie budynku mieszkalnego. Na zboczu wzgórza założono ogrody warzywne i sad⁸⁷. W 1896 roku na północ od zabudowań dworskich istniał już parowy młyn do mielenia kory dębowej⁸⁸.

W drugiej połowie XIX wieku zaszły zmiany w bliskim sąsiedztwie założenia dworskiego. Powstały nowe obiekty mające związki widokowe z terenem dworskim. Około 1861 roku przy drodze do Gródka powstał na zboczu wzgórza cmentarz rzymskokatolicki. Na wschód od założenia w 1882 roku wzniesiono neobarokową dzwonnice z bramą, wiodącą od strony gościńca gródeckiego na cmentarz przykościelny. W latach 1907-1912 wybudowano z jasnej cegły istniejący do dziś neogotycki kościół św. Anny⁸⁹.

Włodzimierz Władysław de Virion zginął tragicznie w katastrofie kolejowej pomiędzy stacjami Sokółka i Kuźnica w październiku 1896 roku w wieku 63 lat. Pisała o tym nawet prasa polonijna za oceanem⁹⁰. Pochowany jest w grobie rodzinnym na cmentarzu przy kościele św. Anny⁹¹. Majątek po ojcu przejął młodszy syn Włodzimierz Jan Kazimierz (ur. 1872). W tym czasie zaczęły się wielkie kłopoty w gospodarowaniu majątkiem, spotęgowane okresem rewolucyjnym i ruchem strajkowym, dynamicznie rozwijającym się w Krynkach w końcu XIX wieku⁹². We wrześniu 1897 roku wdowa po Włodzimierzu Władysławie, Stefania Ludwika Virion z d. Sołtan, wspólnie z dziećmi: Wandą, Marią, Ludwiką, Adamem i Włodzimierzem podjęła decyzję o przekazaniu praw do zarządzania mieniem ruchomym i nieruchomym oraz do prowadzenia wszelkich spraw majątkowych zaufanej osobie, przyszłemu zięciowi Zygmuntowi Łempickiemu. Nie wiadomo, co było powodem takiej decyzji⁹³. Włodzimierz zmarł w 1907 roku. Do czasu ukończenia studiów prawniczych przez jego syna Józefa Mariana sprawami majątkowymi zajmował się nadal Zygmunt Łempicki i jego żona Ludwika z d. Virion⁹⁴.

Wkrótce nastąpiła pierwsza wojna światowa. Jej bezpośrednim skutkiem była ekonomiczna ruina kryńskiego majątku. Stefania de Virion przebywała w tym czasie z rodziną Łempickich poza Krynkami. Ostatnie lata życia spędziła w Białym Dworcu koło Wielkiej Brzostowicy w dobrach swego zięcia⁹⁵. Prawdopodobnie dom mieszkalny Virionów i część zabudowy gospodarczej uległa zniszczeniu. Po 1920 roku wzniesiono drewnianą rządówkę, pełniącą funkcje dworu. Postawiono kilka budynków hodowlanych i magazynowych. Poza tym użytkowano niektóre budynki stojące w dawnej części gospodarczej⁹⁶.

W latach 1928-1939 właścicielem majątku w Krynkach był Józef Marian de Virion, syn Włodzimierza (ur. w 1903 r.)⁹⁷. Okres jego gospodarowania przyniósł ciężką sytuację finansową majątku, związaną z kryzysem ekonomicznym w kraju. W celu zapobieżenia licytacom i utraty mienia w 1928 roku Józef Marian dwukrotnie zaciągnął pożyczkę w Wileńskim Banku Ziemskim na sumę kilkunastu tysięcy dolarów. Od chwili objęcia majątku postępował proces parcelacji i wyprzedaży gruntów. W latach 1929-1930 z majątku Józefa Viriona rozparcelowano ponad 40 ha ziemi na uzupełnienie gospodarstw małorolnych i ok. 90 ha sprzedano⁹⁸. Przed rokiem 1932 gospodarstwo, założone na wzgórzu morenowym za drogą do Ostrowa, odstąpiono Żydowi – Boruchowi Ajonowi, właścicielowi garbarni przy ul. Granicznej w Krynkach i kamienicy przy rynku. Nowy właściciel wszedł w posiadanie 100 ha ziemi, domu mieszkalnego i budynków gospodarczych, zlokalizowanych na

9. Krynki. Widok na ścianę wschodnią założenia parkowego z drogą dojazdową od ul. Kościelnej.
Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.
Krynki. View of the eastern wall of the park premise with a driveway from Kościelna Street.
Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

10. Krynki. Aleja prowadząca do nieistniejącej gorzelnii. Widok na okazały dąb – pomnik przyrody.
Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.
Krynki. Avenue to a non-extant distillery. View of an imposing oak tree – a natural monument.
Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

11. Krynki. Aleja kasztanowa, prowadząca na południe w stronę wzgórza morenowego.

Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.

Krynki. Chestnut-tree avenue towards the south and a moraine hillock.

Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

12. Krynki. Park dworski. Aleja dębowa.

Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.

Krynki. Manor park. Oak-tree avenue.

Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

13. Krynki. Park dworski. Okazały dąb – pomnik przyrody. Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.

Krynki. Manor park. Imposing oak tree – a natural monument.

Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

14. Krynki. Park dworski. Wnętrze parku z regularnym szpalerem drzew. Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.

Krynki. Manor park. Interior of the park with a row of trees. Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

szczytce wzniesienia⁹⁹. Do drugiej wojny światowej w tym miejscu funkcjonował majątek Ajonowo¹⁰⁰. Sprzedażą gruntów z fortuny Józefa Mariana de Viriona zajmował się zarządca dóbr Jerzy Komorowski, posiadający do tego pełnomocnictwo właściciela, co potwierdzają akty notarialne¹⁰¹. Sam Józef Marian mieszkał z rodziną w Warszawie, gdzie pracował jako doradca i ekspert w Ministerstwie Spraw Wojskowych. Do Krynki przyjeżdżał na wypoczynek i w celu doglądania spraw majątkowych. Był ostatnim właścicielem majątku Krynki¹⁰².

Dewastacja założenia parkowego nastąpiła podczas drugiej wojny światowej. W czasie okupacji sowieckiej na terenie parku stacjonował pułk czołgów. Zabudowania gospodarcze wykorzystywane były jako magazyny, garaże i składy amunicji. Po wysiedleniu ludności w budynkach mieszkalnych urządzono koszary¹⁰³. W wyniku działań wojennych uległy zniszczeniu prawie wszystkie budynki gospo-

15. Krynki. Park dworski. Aleja lipowa, prowadząca do kamiennej budowli i zalewu.

Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.

Krynki. Manor park. Linden-tree avenue towards a stone edifice and an inundation.

Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

darczy. Obrazuje to zdjęcie lotnicze z 1943 roku, na którym widoczna jest jeszcze część zabudowań. Po zakończeniu wojny ocalałe domy rozebrano i przeniesiono do miasta¹⁰⁴. Na mocy Dekretu PKWN z dnia 6 września 1944 roku o przeprowadzeniu reformy rolnej ziemię majątku Krynki podzielono na działki i nadano mieszkańcom miasta i okolicznej ludności¹⁰⁵.

16. Krynki. Park dworski. Ruiny dawnego spichlerza z XVIII wieku – widok na ścianę południową.

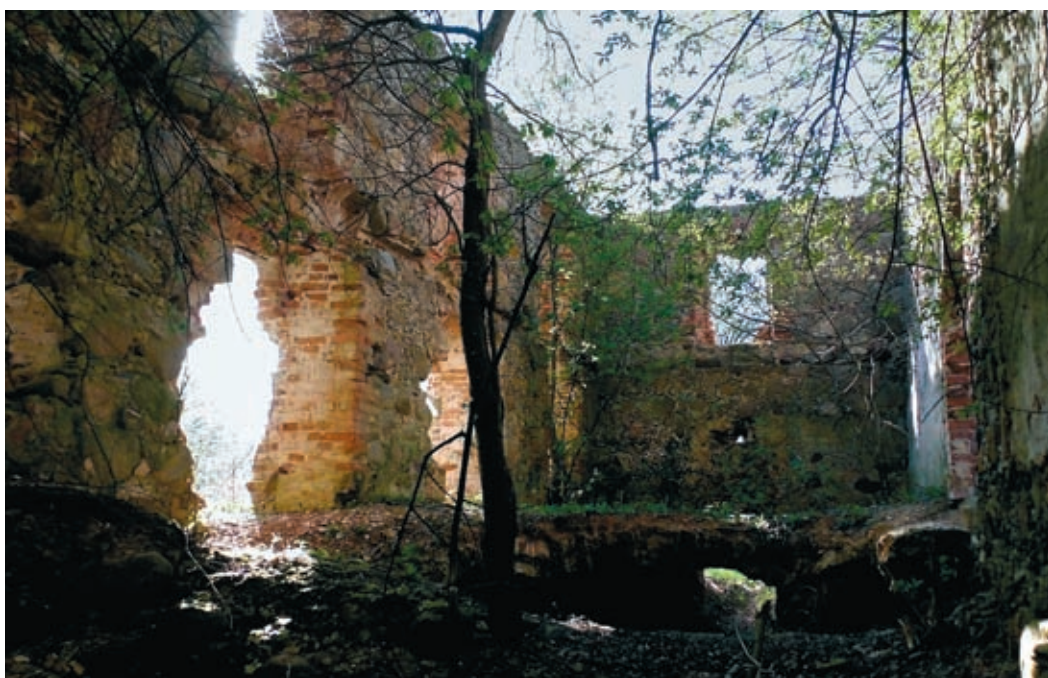
Fot. C. Bach-Szczawińska, 2010.

Krynki. Manor park. Ruins of an eighteenth-century granary – view of south wall.

Photo: C. Bach-Szczawińska, 2010.

17. Krynki. Ruiny dawnego spichlerza – widok na ścianę północną. Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.
Krynki. Ruins of the old granary – view of north wall. Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

18. Krynki. Park dworski. Wnętrze dawnego spichlerza. Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.
Krynki. Manor park. Interior of the old granary. Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

19. Krynki. Park dworski. Wnętrze dawnego spichlerza. Widok na sklepienia piwnic.

Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.

Krynki. Manor park. Interior of the old granary. View of cellar ceiling.

Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

Do czasów współczesnych przetrwały dwie aleje, będące głównymi osiami kompozycji, stary drzewostan i tonące w zieleni malownicze ruiny kamiennej budowli. Opuszczony park ulegał degradacji. Obecnie obiekt jest bardzo zaniedbany. Nie ma śladów po dawnych, wypielęgnowanych trawnikach i alejkach, które przez kilkadziesiąt lat zarosły chaszczami.

Jednak park podworski w Krynkach pozostał w pamięci starszych mieszkańców. Jeden z nich tak wspomina: *Idąc od ul. Kościelnej w stronę majątku była aleja wysadzana drzewami. Park był zadbany, alejki wysypane żwirem, pośrodku było boisko.*

20. Krynki. Ruiny parowego młyna z XIX wieku, mielącego korę dębową, na północ od założenia parkowego.

Fot. C. Bach-Szczawińska, 2018.

Krynki. Ruins of a nineteenth-century steam mill grinding oak bark, to the north of the park premise.

Photo: C. Bach-Szczawińska, 2018.

Dwór Virionów był drewniany na murowanym fundamencie, przed którym były dwa kręgi, obsadzone świerkami. Po lewej stronie była obora – długi budynek, przy którym w czasie wojny stały sowieckie czołgi. Od obory w stronę cmentarza była gorzelnia: ceglany, czerwony budynek z dużym kominem, wybudowany za czasów carskich. W kamiennym budynku na prawo była stodoła, po wojnie częściowo rozebrana, a bale ze stropu i cegły zużyto do remontu szkoły, spalonej przez Niemców. Do dworu należał parowy młyn, a przy nim była duża szopa na słupach. Szopę rozebrali Rosjanie w 1939 roku. Z młyna zostały ruiny. Wybudowano dwa drewniane mieszkania. Mieszkania jeszcze stały po wojnie, więc ludzie kupili i przenieśli do miasta. Zostały tylko stare drzewa¹⁰⁶.

Historia założenia dworsko-ogrodowego w Krynkach została w artykule jedynie zasygnalizowana. Jest ściśle związana z dziejami miasta, dlatego warto ją zgłębiać. Dotarcie do materiałów źródłowych w postaci inwentarzy, rachunków, a przede wszystkim map i planów majątkowych pozwoliłoby na zbadanie przemian, jakie zachodziły w założeniu dworskim na przestrzeni ponad dwóch wieków. To też okazja do poznania ludzi związanych z tym miejscem i ich losów.

PRZYPISY

- ¹ C. Bach-Szczawińska, *Rozplanowanie Krynek z czasów Antoniego Tyzenhauza*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, z. 23, Białystok 2017, s. 25-57.
- ² Państwowe Archiwum Historyczne Ukrainy we Lwowie (dalej: PAHUL), f. 201, op. 4, nr 1680.
- ³ A. Gąsiorowski, *Podróże panującego w średniowiecznej Polsce*, „Czasopismo Prawno-Historyczne”, R. XXIV, 1972, z. 2, s. 62; J. Kopaczek, *Zarys dziejów królewskiego traktu Kraków-Lublin-Wilno i jego przywrócenie jako „Via Jagiellonica”*, w: *Związki Lublina i Wilna. Studia i materiały*, t. 1, red. T. Rodziewicz, Lublin 2011, s. 86.
- ⁴ C. Bach-Szczawińska, *Z dziejów Krynek w XVI wieku*, „Studia Podlaskie”, t. XX, Białystok 2012, s. 10.
- ⁵ *Codex epistolaris Vitoldi magni ducis Lithuaniae 1376-1430*, w: *Monumenta mediæ ævi historica*, t. 6, Kraków 1882, nr 1390, 1398.
- ⁶ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 10 (1440-1523): Užrašymų knyga 10*, Wilnius 2003, s. 44; A. Gąsiorowski, *Stacje królewskie w średniowiecznej Polsce*, „Kwartalnik Historii Kultury Materialnej”, R. 20, 1972, nr 2, s. 249.
- ⁷ Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie (dalej: AGAD), Archiwum Kameralne (dalej: AK), I/10, k. 300-312; AGAD, Zbiór Dokumentów Papierowych, sygn. 2041.
- ⁸ *Dokumentacja ewidencyjna założenia dworsko-ogrodowego w Krynkach*, opr. J. Maroszek, E. Bończak-Kucharczyk, J. Kosmaczewska, L. Postołowicz, 1985, BBiDZ w Białymstoku, s. 20-23.
- ⁹ E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, *Katalog parków i ogrodów województwa białostockiego. Część II – Katalog szczegółowy*, t. VI, Białystok 1988, s. 400.
- ¹⁰ A. Pawiński, *Księgi skarbowe Kazimierza Jagiellończyka 1484-1488*, t. II, Warszawa 1897, s. 91; F. Papeè, *Polska i Litwa na przelomie wieków średnich*, t. 1, Kraków 1903, s. 391; A. Gąsiorowski, *Itineraria dwu ostatnich Jagiellonów*, „Studia Historyczne”, t. 16, z. 2, 1973, s. 259.
- ¹¹ AGAD, AK, I/10, s. 289-293.
- ¹² *Dokumentacja ewidencyjna założenia dworsko-ogrodowego w Krynkach*, s. 2-3.
- ¹³ *Ruskaja Istoryczeskaja Biblioteka* (dalej: RIB), t. 30, s. 555-557.
- ¹⁴ Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Mińsku (dalej: NHAB Mińsk), F. 1882, op.1, nr 1, k. 97v-98; AGAD, AK I/10, s. 294-297.
- ¹⁵ NHAB Mińsk F. 1882, op. 1, nr 1, k. 97-98v.
- ¹⁶ Litewskie Państwowe Archiwum Historyczne w Wilnie (dalej: LPAH Wilno), f. SA 11291, k. 48v.
- ¹⁷ NHAB Mińsk F. 1882, op. 1, nr 1, k. 99v.
- ¹⁸ Tamże, k. 108. Obowiązek budowania dworu w Krynkach spoczywał na mieszkańcach wsi: Kruszyniany, Łuzany, Trejgle, Ciumericze, Sanniki, Narejki, Ozierany Małe i Białogorce.
- ¹⁹ Ks. T. Bielski, *Krynki i okolice*, mps, Poznań 1972, s. 43.
- ²⁰ NHAB Mińsk, F. 1882, op.1, nr 1, k. 97v. Rewizor mylnie podał nazwę rzeki, przepływającej przez Krynkę jako Świsłocz, a nie Krynka, chociaż takie miano tego cieku wodnego występuje w dokumentach z XVI wieku.
- ²¹ Z inwentarzy Krynek z XVII i XVIII wieku wynika, że spłonął główny budynek dworski oraz trzy budynki mieszkalne, określane jako „stare”, natomiast zachowała się zabudowa gospodarcza.
- ²² Zakład Narodowy im. Ossolińskich we Wrocławiu (dalej: ZNiO Wrocław), rkps nr 5620 II, s. 351.
- ²³ ZNiO Wrocław, rkps nr 5620 II, s. 337-339.
- ²⁴ LPAH Wilno, f. SA 11291, k. 48v.
- ²⁵ AGAD, AK II/185, s. 15-16.
- ²⁶ AGAD, AK I/10, s. 292-293.
- ²⁷ AGAD, Zbiór Dokumentów Pergaminowych, sygn. 214; S. Kościałkowski, *Ze studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie*, Wilno 1914, s. 4. Zgodnie z konstytucją sejmową pt. *Ordinatio o prowentach królewskich* z 1589 r. na Litwie zostały utworzone ekonomie: Grodzieńska, Szawelska, Olicka, Brzeska, Kobryńska i Mohylewska.
- ²⁸ S. Kościałkowski, *Ze studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie*, s. 6, 8-9.

- ²⁹ AGAD, AK III/179, k. 4.
- ³⁰ AGAD, AK III/180, k. 2.
- ³¹ S. Kościalkowski, *Ze studiów nad dziejami ekonomii królewskich na Litwie*, s. 6, 8-9. Klucz Kryński obejmował wsie: Ozierany Małe, Ozierany Wielkie, Łapicze, Porzecze, Służki, Harkawicze, Jurowlany i Trejgle.
- ³² LPAH Wilno, f. SA 11307, k. 28-31v.
- ³³ P. Borowik, *Rozplanowanie i zabudowa Sokółki w XVII-XVIII wieku*, w: *Małe miasta. Między tradycją a wyzwaniami przyszłości*, M. Zemło (red.), Supraśl 2002, s. 32.
- ³⁴ PAHUL, f. 201, op. 4, nr 1680.
- ³⁵ AGAD, Zbiór Kartograficzny (dalej: ZK), sygn. 67-1; M. Moroz, *Działalność Józefa Markiewicza w Ekonomii Grodzieńskiej za rządów Antoniego Tyzenhauza*, „Białostoczczyzna”, 1/98, Białystok, s. 21-22.
- ³⁶ AGAD, ZK, sygn. 66-3, ark. 2.
- ³⁷ L. Postołowicz, *Józef de Sacco – architekt JKM na Grodzieńszczyźnie (przyczynek do biografii)*, „Białostoczczyzna”, nr 1/95, Białystok, s. 101.
- ³⁸ PAHUL, f. 201, op. 4, nr 1680; W. Morozow, *Cechy klasycyzmu w planach posiadłości królewskich ekonomii grodzieńskiej końca XVIII wieku*, w: *Klasycyzm i klasycyzmy. Materiały Sesji Stowarzyszenia Historyków Sztuki*, Warszawa 1994, s. 151-152. Według legendy do *Planty Miasta JKM Krynek* z 1780 roku, cytowanej przez W. Morozowa, obiekty planowane w założeniu Guberni Kryńskiej miały numery od 42 do 77.
- ³⁹ E. Bończak Kucharczyk, J. Maroszek, *Katalog parków i ogrodów województwa białostockiego. Część II – Katalog szczegółowy*, t. VI, s. 401-402.
- ⁴⁰ Taki stan rzeczy może świadczyć o tym, że projekt nowego rozplanowania Krynek powstał znacznie wcześniej (przed rokiem 1780), a odnaleziona we lwowskim archiwum *Planta Miasta JKM Krynek i Dworu* jest jego kopią z 1780 roku.
- ⁴¹ S. Kościalkowski, *Antoni Tyzenhauz, podskarbi nadworny litewski*, Londyn 1970, s. 600.
- ⁴² AGAD, AK III/181, k. 5.
- ⁴³ AGAD, Archiwum Tyzenhauzów (dalej: AT), sygn. D/16-33, s. 54a.
- ⁴⁴ AGAD, AK III/179, k. 9.
- ⁴⁵ AGAD, AK III/180, k. 2, 9. Prace budowlane na wielką skalę były prowadzone we wszystkich guberniach ekonomii grodzieńskiej, co wykazują rachunki za lata 1766-1768.
- ⁴⁶ AGAD, AK III/182, k. 58.
- ⁴⁷ LPAH Wilno, f. SA 11310, k. 6-11v. Remanent Klucza Kryńskiego z 1783 roku włączony został do inwentarza z 1786 roku i jest oznaczony tą samą sygnaturą.
- ⁴⁸ Szerzej o inwentarzach kryńskich dóbr ekonomicznych z XVIII wieku zob.: C. Bach-Szczawińska, *Inwentarze skarbowe w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie – źródła do dziejów Krynek XVIII wieku*, w: *Małe miasta. Ślady przeszłości*, M. Zemło (red.), Lublin-Strzyżów-Supraśl 2017, s. 441-465.
- ⁴⁹ LPAH Wilno, f. SA 11310, k. 1.
- ⁵⁰ Tamże.
- ⁵¹ LPAH Wilno, f. SA 11310, k. 2.
- ⁵² Tamże.
- ⁵³ Tamże; PAHUL, f. 201, op. 4, nr 1680.
- ⁵⁴ LPAH Wilno, f. SA 11310, k. 2.
- ⁵⁵ AGAD, Zbiór Popielów, sygn. 307, k. 64.
- ⁵⁶ PAHUL, f. 201, op. 4, nr 1680; W. Morozow, *Cechy klasycyzmu w planach posiadłości królewskich ekonomii grodzieńskiej końca XVIII wieku*, s. 151-152.
- ⁵⁷ *Rękopiśmienne opisy parafii litewskich z 1784 roku. Dekanat grodzieński*, opr. W. Wernerowa, Warszawa 1994, s. 75, 79.
- ⁵⁸ PAHUL, f. 201, op. 4, nr 1680.
- ⁵⁹ LPAH Wilno, f. SA 11307, k. 1-2; AGAD, AK III/113, k.36; Ks. T. Bielski, *Krynki i okolice*, s. 79.
- ⁶⁰ AGAD, Zbiór Popielów, sygn. 307, k. 64.
- ⁶¹ LPAH Wilno, f. SA 11307, k. 1-2.
- ⁶² AGAD, Zbiór Popielów, sygn. 307, k. 9.
- ⁶³ LPAH Wilno, f. SA 11315, k. 1.
- ⁶⁴ Tamże, k. 2.
- ⁶⁵ G. Ryżewski, *Kronika kościoła w Krynkach z 1849 roku*, „Biuletyn Konserwatorski Województwa Podlaskiego”, z. 23, Białystok 2017, s. 70. Granica pomiędzy częścią Krynek Sokołowa i Diwowa przebiegała obecnymi ulicami: Kaukaską, Zieloną i Graniczną.
- ⁶⁶ Narodowe Historyczne Archiwum Białorusi w Grodnie (dalej: NHAB Grodno), f. 30, op. 1, nr 201, s. 167v.

- ⁶⁷ NHAB Grodno, f. 30, op. 1, nr 201, s. 167-167v.
- ⁶⁸ LPAH Wilno, f. SA 11301, s. 1, 6.
- ⁶⁹ LPAH Wilno, f. SA 11301, s. 1; C. Bach-Szczawińska, *Inwentarze skarbowe w Litewskim Państwowym Archiwum Historycznym w Wilnie – źródła do dziejów Krynok XVIII wieku*, s. 463.
- ⁷⁰ NHAB Grodno, f. 30, op. 1, nr 201, s. 171.
- ⁷¹ Ks. T. Bielski, *Krynki i okolice*, s. 88. Zespół dworski Pawła Diwowa powstał na północny wschód od centrum miasta, pomiędzy aleją Szkolną i ul. Stary Dwór. Dzisiaj w tym miejscu znajduje się teren szkoły i zabudowa jednorodzinna. Do naszych czasów z tego założenia dworskiego przetrwał jeden niewielki budynek kamienny.
- ⁷² Geniusze – wieś położona na wschód od Krynok, obecnie na Białorusi. Dawniej okolica szlachecka z dworkiem JW Stryeńskiej, od 1856 roku własność Wolkowickich, w: Ks. T. Bielski, *Krynki i okolice*, s. 151.
- ⁷³ Ks. T. Bielski, *Krynki i okolice*, s. 91.
- ⁷⁴ LPAH Wilno, f. 694, op. 1, nr 4020, k. 51.
- ⁷⁵ *Акты издаваемые Виленскою Археологическою Коммиссиею* (dalej: AWAK), t. 37, Wilno 1912, s. 24, 25, 31, 32, 50.
- ⁷⁶ B. Карнялюк, *Кrynki ў 1795-1918 гг.*, Grodno 2010, s. 152-159. Pud – rosyjska jednostka wagowa równa 16,38 kg.
- ⁷⁷ Karol Józef de Virion (1749-1817) – lekarz z Nancy we Francji, który na zaproszenie Antoniego Tyzenhauza wykladał w szkole lekarskiej w Grodnie, członek Zakonu Kawalerów Maltańskich. Ożenił się z Katarzyną Dziekońską h. Korab, z którą posiadał potomstwo: Monikę, Jana Tadeusza, Józefę i Aleksandra. Źródło: <http://www.devirion.com/II.htm> (dostęp 16.11.2007).
- ⁷⁸ NHAB Grodno, f. 30, op. 1, nr 201, s. 12-13v.
- ⁷⁹ NHAB Grodno, f. 96, op. 1, nr 365, k. 1-8v; B. Карнялюк, *Кrynki ў 1795-1918 гг.*, s. 180-186.
- ⁸⁰ *Војскава Мапа топографична Імперіум Російскаго*, Karta Guberni Grodzieńskiej i Wileńskiej, 1856, Źródło: <http://www.etomesto.ru/map/online/shubert/16/map/16-3-1.png> (dostęp 20.03.2018).
- ⁸¹ NHAB Grodno, f. 30, op. 1, nr 201, s. 16-16v; B. Карнялюк, *Кrynki ў 1795-1918 гг.*, s. 74. Karczmy nosiły nazwy: „Dobrowola”, „Górno”, „Profitka” i „Pohulanka”. Dwa ostatnie miana przetrwały do dzisiaj, stąd w Krynkach jest ul. Pohulanka, a płaskowyz, leżący na zachód od miasta, nosi nazwę Prafitka.
- ⁸² B. Карнялюк, *Кrynki ў 1795-1918 гг.*, s. 87-88.
- ⁸³ NHAB Grodno, f. 30, op. 1, nr 201, s. 16. Marianna de Virion z d. Brunnow zmarła 7 czerwca 1873 roku, natomiast ustalenia wymaga data śmierci Jana Tadeusza, gdyż są podawane trzy różne (1873, 1874, 1879).
- ⁸⁴ NHAB Grodno, f. 30, op. 1, nr 201, s. 16v-17v. Służki – dawna wieś służebna, położona na wschód od Krynok, obecnie na Białorusi. Jej mieszkańcy zobowiązani byli do posług drogowych (bojarzy putni). Łapicze – wieś położona 2 km na południowy wschód od Krynok, w XVI wieku przedmieście Kryńskie, od XVII wieku wieś królewska. Obie wsie od 1834 roku należały do Virionów, w: Ks. T. Bielski, *Krynki i okolice*, s. 159, 170.
- ⁸⁵ Mapa Krynok z 1887 r. Źródło: [http://maps.mapywig.org/m/Russian_and_Soviet_maps/series/042K/LXXVII-A_\(KRINKI\)_XII.1931_VpB.jpg](http://maps.mapywig.org/m/Russian_and_Soviet_maps/series/042K/LXXVII-A_(KRINKI)_XII.1931_VpB.jpg) (dostęp 20.03.2018).
- ⁸⁶ Tamże.
- ⁸⁷ *Dokumentacja ewidencyjna założenia dworsko-ogrodowego w Krynkach*, (opr.) J. Maroszek, E. Bończak Kucharczyk, J. Kosmaczewska, L. Postołowicz, s. 12.
- ⁸⁸ NHAB Grodno, f. 77, op. 1, nr 59, s. 74-74v.
- ⁸⁹ *Dokumentacja ewidencyjna założenia dworsko-ogrodowego w Krynkach*, (opr.) J. Maroszek, E. Bończak Kucharczyk, J. Kosmaczewska, L. Postołowicz, s. 12-13; *Kościół neogotycki województwa podlaskiego*, G. Ryżewski (red.), Białystok 2017, s. 119-129.
- ⁹⁰ „Niedziela”, Tygodnik dla ludu polskiego w Ameryce, z dnia 24 grudnia 1896 roku.
- ⁹¹ W grobie rodzinnym przy kościele w Krynkach spoczywają: Jan Tadeusz de Virion, jego żona Marianna z d. Brunnow (zm. 1873), ich dzieci: 2-letni Witold Ferdynand, 14-letnia córka Maria i syn Kazimierz oraz Włodzimierz Władysław. Niewykluczone, że również inni członkowie rodu zostali tu pochowani.
- ⁹² Źródło: <http://www.devirion.com/dokumenty.htm> (dostęp 16.11.2007).
- ⁹³ NHAB Grodno, f. 8, op. 2, nr 1495, s. 2-3v.
- ⁹⁴ Źródło: <http://www.devirion.com/IV2.htm> (dostęp 16.11.2007). Małżeństwo Zygmunta Piotra Łempickiego z Ludwiką de Virion zostało zawarte w dniu 25 sierpnia 1901 roku w kościele św. Anny w Krynkach. Ludwika została rozstrzelana przez Niemców w czerwcu 1943 roku koło Szudziałowa w pow. sokólskim.

⁹⁵ Źródło: <http://www.devirion.com/dokumenty.htm> (dostęp 16.11.2007).

⁹⁶ E. Bończak-Kucharczyk, J. Maroszek, *Katalog parków i ogrodów województwa białostockiego. Część II – Katalog szczegółowy*, s. 403.

⁹⁷ Źródło: <http://www.devirion.com/V5.htm> (dostęp 16.11.2007).

⁹⁸ *Pismo Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Grodnie nr 131. pp z dn. 8.08 1929 roku*, zbiory prywatne.

⁹⁹ Wywiad z mieszkańcem Krynek Antonim S. z dnia 17. 04. 2008 r. (w zapisie własnym).

¹⁰⁰ *Zaświadczenie o zatrudnieniu w majątku Ajonowo z grudnia 1932 roku*, zbiory prywatne. Wywiad z mieszkańcem Krynek Hipolitem W. z dnia 24. 08. 2006 r. (w zapisie własnym).

¹⁰¹ Archiwum Państwowe w Białymstoku, *Akta Notariuszy Kryńskich: T. Nowickiego i W. Krzyżanowskiego za lata 1934-38*.

¹⁰² Źródło: <http://www.devirion.com/V5.htm> (dostęp 16.11.2007). Józef Marian zmarł w Stanach Zjednoczonych w 2003 roku, mając prawie 100 lat.

¹⁰³ Wywiad z mieszkańcem Krynek Antonim S. z dnia 28. 09. 2010 r. (w zapisie własnym).

¹⁰⁴ Fotografia lotnicza Krynek wykonana z niemieckiego samolotu wojskowego, 1943 rok, zbiory prywatne.

¹⁰⁵ *Orzeczenie Powiatowego Urzędu Ziemskiego w Sokółce z dnia 11.11.1944 roku w sprawie przeniesienia tytułu własności do części gruntu parcelowanego majątku Krynki*, zbiory prywatne; *Dokument nadania ziemi nr 62 z dnia 31.12.1946 roku*, Powiatowy Urząd Ziemski w Sokółce, zbiory prywatne. Działkę o pow. 2 ha dworskiego gruntu otrzymał dziadek autorki.

¹⁰⁶ Wywiad z mieszkańcem Krynek Antonim S. z dnia 17. 04. 2008 r. (w zapisie własnym).

FROM THE HISTORY OF THE POST-MANORIAL PARK IN KRYNKI

Krynki is a small town situated in the county of Sokółka near the frontier with the Republic of Belarus. During the sixteenth century it originated from a settlement adjoining a royal residence erected along the important Cracow-Wilno route. In the eighteenth century it was granted an original spatial configuration with a six-sided market square and 12 streets radiating from it. The Krynki Gubernia, i.e. the seat of the administration of several treasury landed estates, was established to the south-west of the town at the time of Antoni Tyzenhaus. In the wake of the third partition of Poland the former gubernia became the property of Senator Ivan Sokolov and in 1834-1939 - of the de Virion family. In the course of the Second World War all the buildings were destroyed. Today this is a park featuring two preserved avenues, an imposing old-growth cluster of trees, and the picturesque ruins of a stone granary.